

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF.DR. ŞABAN KUZGUN
ARMAĞANI

SAYI: 5

ELAZIĞ-2000

CAFER ES-SADIK'DA TANRI, BİLGİ, İNSAN VE ALEM

Mehmet ATALAN*

Şiilik, Müslümanların din anlayışlarını biçimlendiren ve günümüze kadar varlığını sürdürebilen bir mezheptir. Bu konu üzerine bir çok araştırma yapılmış olmasına rağmen, Şii fikirlerin teşekkül sürecinin yeterince aydınlatılabildiğini söylemek pek mümkün değildir. Bu nedenle Şii fikirlerin oluşması ve günümüze kadar gelmesinde etkin bir yere sahip olan Cafer es-Sadık, hem yaşadığı dönemdeki Şiiliğin ve Şii fikirlerin tespiti açısından, hem de o zaman diliminin genel fikri yapısının iyi anlaşılması bakımından kilit isim konumundadır.

Hz. Peygamber ve onun getirdiği dine nispetle şeref sahibi olan Hz. Ali ve soyu, adeta Peygamberin önüne konulmuştur. Cafer es-Sadık'ın tarihi gerçekliğini yeter görmeyen ve onu insanüstü görmek isteyenlerin nerede nasıl ve ne zaman oluştuğunu ve ortaya atıldığını bilemediğimiz menkabevi haberler sırf onu yüceltmek için söylenilmiş masalımsı şeylerdir. Cafer es-Sadık'ın Tanrı, Bilgi ve Varlık görüşü sahih rivayetlere dayanılarak verilecektir.

A. Tanrı

Tanrı'nın varlığı konusu, sürekli olarak, felsefe ve ilahiyatın en başta gelen problemlerinden birini teşkil etmiş ve etmeye devam etmektedir. Tanrı'nın bir ve mükemmel varlık olduğu inancı ve fikri, tek tanrıci dinlerin ilk prensibi durumundadır.

Cafer es-Sadık, Allah'ın varlığını mantıki, akli ve bilimsel delilleri kullanarak izah etmeye çalışmaktadır. Bununla beraber O İnsanları, hayvanları, bitkileri ve diğer varlıkların hallerini ve bilinenleri Tümevarım Metodunu kullanarak sonuca varmaktadır.¹ Cafer es-Sadık Tanrı hakkındaki görüşlerini şöyle izah etmektedir; "Kim Allah bir şeydir, Allah bir şeydendir ve Allah bir şey üzerinedir diye iddia ederse, Allah'a şirk koşmuş olur. Eğer Allah bir şey olsaydı, taşınmış olurdu, başka şeylere çevrilmiş olurdu ve sonradan olurdu."² Allah

* Arş. Gör. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

¹ Cafer es-Sadık, Kitabu't-Tevhid, Dersaadet, İstanbul, 1329, 47.

² İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddin Ahmet b. Abdülalim el-Harrani (728/1327), İstikame, Thk. S. Muhammed Reşad, II. Baskı, 1402/1982, I-II, I/190.

evveldir, bakidir. Onun için nihayet yoktur. Hamd O'na mahsustur. Allah ilmiyle tüm mahlukatın üzerine koruyucu olmuştur.”³

Buna göre Cafer es-Sadık Allah'ı izah ederken tamamen bugünkü Ehl-i Sünnet'in anladığı şekilde Allah'ın var olduğunu, O'nun varlığının da akli ve mantıki esaslara dayandığını anlatmaktadır.

Cafer es-Sadık, Akıl yaratıcının varlığını idrak eder. Ancak akıl yaratıcıyı bütün nitelikleriyle kuşatamaz. O halde insan aklıyla tamamen kuşatamadığı Allah'ı tanımakla neye mükellef kılındı denildiğinde; “Kul takati kadar mükellef kılınmıştır.” demektedir. Bu da Allah'a iman etme, emir ve yasaklarına uymadır. Nasıl ki bir padişah kendi tebaasına kendisinin uzun-kısa, beyaz-esmer olduğunu bilmelerini değil, sadece emirlerine uymalarını istiyorsa; Allah da kullardan sadece kendisine iman etmelerini emir ve yasaklarına uymalarını ister kendisini bütün yönleriyle idrak etmelerini istemez.⁴ Bu açıklamalara göre Cafer es-Sadık, insanın Allah'ı kendisine tanıttığı kadar bilmekle mükellef olduğunu ve O'nun emir ve yasaklarına uyması gerektiğini ifade etmektedir.

Cafer es-Sadık Allah'ı bilmenin nasıl olacağına yönelik açıklamalarında ise şunları söylemektedir: “Biz Allah'ı nitelendirip Aziz, Hakim, Kerim diyoruz. Bu Allah'ı ihata anlamına gelmez mi? diye soru sorulduğunda, Biz deriz ki; Bütün bu nitelikler kuşatıcı sıfat olmayıp birer ikrardan ibarettir. Zira biz Allah'ın Hakim olduğunu biliriz. Ancak bunun mahiyetini anlayamayız. Nitekim mahiyetini anlayamadığımız bir çok şey mevcuttur. Mesela gökyüzünü görürüz, onun ne olduğunu bilemeyiz, denizi görürüz, onun nihayetini bilemeyiz. İşte bütün bu gibi misaller akli Allah'ı tanımaya götürür.”⁵

Gerçekten de akıl ve vehim Allah'ın azametinin boyutunu idrak etmekten acizdir. Çünkü “Allah'ın gizlenmesi yaratıklarından olan ve gözle görülemeyen nefsin gizlenmesi gibidir.”⁶ Aşkın bir varlık olan Allah'ı yaratılmış olan aklın idrak edememesi doğaldır. Çünkü her şeyi yaratan yaratıcının yaratıklarından ayrı ve üstün olması gerekmektedir.

Cafer es-Sadık'a göre Allah'ın bir olduğunu bilmek, O'na ihlastır. İhlasın mükemmelliği O'ndaki sıfatları kabul etmektir. O'nun varlığı sonradan olmamaktır. O, her şeyle birlikte vardır, yakın değil, her şeyin dışındadır. O her şeyi yaratandır, yok değildir. Aletlerle ve hareketlerle bilinmez. Kullanımdan

³ Cafer es-Sadık, a.g.e., 4.

⁴ Cafer es-Sadık, a.g.e., 76.

⁵ Cafer es-Sadık, a.g.e., 77.

⁶ Cafer es-Sadık, a.g.e., 77-78.

O'nu gören yoktur, birdir, O'nun etkilendiği bir şey yoktur, O evveldir.⁷ Cafer es-Sadık, Allah'a imanda ve O'nu bilmede Müslümanların eğilimlerini hareket noktası olarak kabul etmektedir. O, terbiyecinin hedeflerine ulaşmada, Allah'a inanmanın önemini ilk sıraya getirmekte ve şöyle açıklama yapmaktadır: "Allah'ı mutlak olarak tenzih etmek gerekir. Hiç bir şey O'nun benzeri değildir. Allah'ın nimetleri saymakla bitmez, çalışmakla Allah'ın hakkı yerine gelmez. Kaderin boyutları ve fenler O'nu idrak edemez. O'nun belirli bir sınırı yoktur. Varlıkları kudretiyle yaratan Allah'tır."⁸

O'na göre Allah, aziz, hakim, kerim, kemal sıfatlarla vasıflanmıştır. O sınırsız benzetmelerin üstündedir. Çünkü benzetmeler noksanlıktır. Akıl Allah'ı bilmeye yönelir. Allah'ın büyüklüğünün boyutunu idrak etmek mümkün değildir. İnsan O'nu bilmeyi isteyince, onun boyutunu aşar ve Allah bunun altındakileri aciz bırakır.⁹

Başka rivayetlerde Cafer es-Sadık Allah ile ilgili görüşlere de yer vermektedir.¹⁰ Allah her şeyi yaratır, insanı yöneltir, sahip çıkar ve onu düzenler. Allah'ın sıfatları mükemmeldir. Akıl onu kuşatamaz. Allah'ı bilmek vaciptir. Allah'ı bilmek dinin bir yoludur. O'nu bilmenin mükemmelliği O'nu tasdik ve tenzih etmektir. Allah'ı bilmek, yarattıklarını bilmektir. Sanatının tamamını idrak etmek, O'nun yarattıklarının ihtiyacını, korunmasını, düzenlemesini bilmektir. İnsan eğitim ve öğretiminde de Allah'a muhtaç olur. İnsanın gücü Allah'ın bilgisini kavramaya yetmez. İnsanın Rabbini bilmesi için eğitim gerekir. Allah'a iman soyut bir sözle değil, bilakis ona yönelik takva iledir. Bu da günahlardan kaçınmaktır. Allah'ın sevdiği şeylere sarılmak, şükretmek ve istiğfar etmektir. Demek ki Cafer es-Sadık Ehl-i Sünnet'in "dil ile ikrar kalp ile tasdik" anlayışının aksine iman "dil ile ikrar ve amel etmek" olarak açıklamaktadır. Cafer es-Sadık, sözle imanın olamayacağını, ancak takva ile olabileceğini bildirmektedir.

Allah'ın yaratmış olduğu varlıklar hakkında bilgiler içeren belîğ hutbe-lerden biri olan Hutbetü'l-Eşbah'da¹¹ Cafer es-Sadık şöyle demektedir: "Allah öyle bir evveldir ki O'ndan önce hiç bir şey yoktur; öyle bir ahirdir ki O'ndan sonra hiçbir şey yoktur. İnsanın gözleri Allah'ın zatını görmekten, mahiyetini

⁷ Cafer es-Sadık, a.g.e., 5.

⁸ Cafer es-Sadık, a.g.e., 3-10.

⁹ Cafer es-Sadık, a.g.e., 10-13.

¹⁰ Muhammed Taki Felsefi, et-Tıflu Beyne'l-Veraseti ve't-Terbiyyetü Mueessetü'l-Alami, III. Baskı, Beyrut trz., 12.

¹¹ Gölpınarlı, Abdülbaki(Yay. Haz.), Nehcu'l-Belağa, Der Yay., İstanbul 1390, 42.

anlamaktan acizdir. Allah'ın zatına nispetle halden hale dönen, oradan ayrılıp bir başka yere gitmesi mümkün görünen bir çağ ve mekan yoktur. Allah öyle bir kudret sahibidir ki, vehimler kudretinin sonunu bilmeye atılıp koşsa, vesveselerden arınmış düşünceler O'nun kudret alemindeki gizliliklere dalıp gitmeye kalkışsa, gönüller aşka kapılıp sıfatlarının niteliğine ermeye uğraşsa; akıllar, sıfatların da varamayacağı zatını bilmeye özenip inceden inceye kavramaya çalışsa bile, onları geri çevirir. Noksan sıfatlardan münezze olan Allah, onları gizliliklerinin kapkaranlık derinliklerine baş aşağı düşmeden kurtarır; onlar da ana yoldan çıkıp başka yollara sapmakla O'nun zatını bilmenin, düşüncelere dalmakla üstünlüğündeki ululuğu ölçmenin imkanının bulunmadığını anlarlar ve bunu da anlatırlar. O öyle bir yaratıcıdır ki kendinden önce bir yaratıcı mabut yoktu ki O'nun örneğine uysun da yaratsın. O'nun takdirini örnek alsın, yaratan O'dur, O'ndan başka yaratıcı yoktur."

B. Bilgi

İslami terminolojide genel olarak el-ilm ve el-marife terimleriyle ifade edilen bilgi daha ziyade bilen ile bilinen arasındaki ilişki, yahut bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmalıdır.

Kelam ilminde duyularla elde edilen bilgi zorunludur. Duyular dolaysız bilginin, akıl yürütme ise kazanılmış bilginin kaynağıdır. Akıl ve şuur insandaki mantık ve matematik ilkeler gibi ilk bilgiler yanında haz, elem, sevinç, sağlık vb. tecrübelerin idrakini de sağlar.¹² Maturidiye ye göre bilen insan ile bilinen eşya arasında irtibat kurulabilir; bu irtibat gerçektir. Bunun sonunda meydana gelen bilgi arızî, hayali veya izafi olmayıp hakikati yansıtır.¹³

Cafer es-Sadık ise bilginin hedeflerini *his, akıl, sezgi* olarak sıralamakta ve bunları şöyle açıklamaktadır: His ve akıl için sınırlama vardır. Akıl kavrayamadığı şeyin ardından sezgi gelir. Akılla kavranılamayan şeyler hisle kavranır. İnsan kendi derecesinin üstünde olan şeyleri gözle idrak edemez. Mesela havaya atılan taş gördüğünde biri tarafından atıldığını bilirsin. Bu göz tarafından elde edilmiş ilim olmaz. Akıl tarafından elde edilen bir ilimdir. Çünkü akıl taşın kendi kendine atılamayacağını bilir. Bunu birbirinden ayırır. Akıl bile kendi sınırını aşamaz. Akılın yaratıcıyı sevmeye, ona ulaşmada belirli sınırı vardır. Akılla bilinen çok şey vardır. Bununla beraber duyularla idrak edemediğimiz nefis vardır.¹⁴ Cafer es-Sadık "akıl, gücünün üstünde olan şeyi kavramaktan aciz kalması, bilgiyi inkar için bir sebep değildir. Bilakis delili ispat için bir yoldur. Akıl kendi kendisini bilmesinin eksik olması ve bu eksikliğini de bil-

¹² Bağdadi, Abdülkadir, Usulî'd-Din, Beyrut 1981, 8-9.

¹³ Maturidi, Ebu Mansur Muhammed, Kitabu't-Tevhid, nşr. Fethullah Huleyf, Beyrut 1970, 45.

¹⁴ Cafer es-Sadık, a.g.e., 76.

mesi sınırlılığın, zayıflığın bir delilidir. İslamın özünde bir tabir olan emir ve nehiyde, aklın durması noktasında zorlanan nefsinin mükellef kılınmaz"¹⁵ demektir.

Bu açıklamalardan Cafer es-Sadık'ın, insanın varlıklar hakkında elde ettiği bilgiye ulaşmada sadece aklın yeterli olmadığı, bunun yanında his ve sezginin de gerekliliğini savunduğunu anlamaktayız.

Cafer es-Sadık "Bir şeyin bilgisi dört yön içerir"¹⁶ diyerek bilgiyi dört temel üzerinde kurmaktadır. Bunlar;

- Bir şeyin var mı, yok mu olduğunu incelemek,
- Bir şeyin zatından mahiyetini bilmek,
- Bir şeyin yapısının nasıl olduğunu bilmek,
- Bir şeyin hangi illetle ve niçin var olduğunu bilmek.

C. İnsan

1. İnsanın Yaratılışı

İnsanlar Tanrı'nın sonsuz bilgisi ve sonsuz gücüyle yoktan yaratılmışlardır. Tanrı, yaratmış olduğu varlıkların yanında, insanı da belli bir düzen içinde idare etmektedir. İnsan cismi, vücudun esasıdır. Allah onu cenin olarak yaratmıştır. Cafer es-Sadık'a göre "İnsan anne karnında cenin halinde olunca gıda istemeye gücü yetmez, ezaları gideremez, menfaati isteyemez, zararları da def edemez. Suyun bitkileri beslediği gibi onun beslenmesi anne karnındadır. Yaratılışı tamamlanıncaya kadar devam eder ve yaratılışı tamamlanıncaya doğar. Doğduktan sonra ise anne sütü ile beslenir, katı gıdalara ihtiyaç duyar, dişleri çıkar ve hayatı devam eder. Allah insanın ihtiyacını gidermek için çeşitli nimetler yaratmıştır. Bedenin yaşaması için yemek yemeyi ve bedenin rahatlığı için uykuyu gerekli kılmıştır. Bedenin ondan olan ihtiyacını bilmesi için yemeğe ihtiyaç vardır. İnsan yaşlanır ve ölür. İnsan nefsinin dört gücü vardır: "Cazibe, hazım kuvveti, tutucu güç ve itici güç."

Bedene ait her uzvun ayrı ayrı vazifeleri vardır. El, tutmak; karaciğer, düzenlemek; bağırsak, taşımak; dişler, çiğnemek içindir. Konuşma insanın mucizesidir. Allah konuşma ve ses için, boğazı ve akciğeri yaratmıştır. Bununla beraber Allah insanda manevi gücü yaratmış ve insan için onu zaruri kılmıştır. Eğer o manevi güç görevini yerine getirmezse noksanlık meydana gelecektir. Bu

¹⁵ Ebu'l Ayneyn, a.g.m., 99.

¹⁶ Cafer es-Sadık, a.g.e., 78.

kuvvetler; fikir, akıl, hafıza olarak mertebelenmiştir ve zaruridir. İnsana unutmama, gaflet, ızdırab, hayr, zayıflık faktörleri de arız olmuştur.¹⁷

Cafer es-Sadık insanlar arasındaki karakter ve davranışın farklılıklarının olması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bunun nedeni olarak da şunları söylemektedir: "İki insan yaratılıştaki birbirine benzemez. Bunun sebebi, insan kendi sorumluluklarıyla tanışmaya muhtaçtır. Hayvanların birbirine benzemesi zararlı değildir. Ama insanların benzemesi zararlıdır. Çünkü muameleatla aralarında meydana gelen olayları çözmek için benzememesi gerekmektedir."¹⁸

İnsanın yaratılmasıyla ilgili olarak "...Allah insanları hangi fitrat üzerine yaratmış ise ona çevirir..."¹⁹ ayeti Cafer es-Sadık'a sorulduğunda O, "Allah insanları tevhit üzere yarattı" cevabını vermiştir.²⁰ Bununla beraber Cafer es-Sadık insanın tevhit üzerine yaratıldığını kabul etmiştir. Çünkü Allah, insana din ve dünyasını, ondan yararlanacak şeyleri, ilmi vermiş, verdiği ve bildirdiği kadarıyla da insanı mükellef kılmıştır.²¹ Cafer es-Sadık Allah'ın insanı uyuyan, konuşan, anlayan, çocuk ve ihtiyaç sahibi, erkek ve dişiden yaratılan varlık olarak yarattığını söylemektedir. Bu nedenle insanın dininin faydasına olan şeyleri, yaratılıştaki hikmetleri ve Allah'ı bilmesi gerektiğini, her ümmetin inananları ve inkar edenleri tabiatı ve fitratı gereği Allah'ı kabul edip ikrar etmesi gerektiğini, insan için din ve dünya ihtiyacının olduğunu, gerçek güçleri bilinsin diye bunun dışındakilerin engellendiğini, her ikisinde de insanın nasibinin olduğunu ifade etmektedir.²²

Kur'an'da ruhla ilgili olarak geçen "Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa bulutların yürümesi gibi yürümektedirler."²³ ayetini Cafer es-Sadık şöyle yorumlamaktadır: "Ruh çıktığı zaman nefisleri donuk sanırsın. Ruh arzın altındaki yerine sığınmak için Kudüs'te yürür. Müminin kalbinin nuru, aşıkların ah-u enini Hakkı müşahede edip huzura kavuşuncaya kadar

17 Cafer es-Sadık, Kitabu't-Tevhid, 7-11.

18 Cafer es-Sadık, Kitabu't-Tevhid, 7-10.

19 Rum Süresi, 30/30.

20 Muhammed Taki Felsefi, a.g.e., I/301.

21 Abdulkadir Mahmud, a.g.e., 53; Naklen Ebu'l Ayneyn, a.g.m., 104.

22 Geniş Bilgi İçin Bkz. Cafer es-Sadık, Kitabu't-Tevhid, 7-10.

23 Neml Süresi, 27/88.

bulutlar gibi yürür, demektir. Burada hakkı müşahede edinceye kadar nefisten çıkan ah-ü figan bulutlar gibi yürüyen dağlara misal verilmiştir.²⁴

Cafer es-Sadık, insanların birbiriyle olan ilişkileri hususunda beş grup insanla bir araya gelmeyin tavsiyesinde bulunarak, bunları şöyle sıralamaktadır:²⁵

- a. Ahmak: Fayda yerine zarar verir, ahmakla evlenmekten sakının. O sahibine beladır. O'nun çocuğu da beladır,
- b. Yalancı: Serab gibidir, uzağı yakın gösterir, yakını uzaklaştırır,
- c. Fasık: Yemeye ve içmeye seni değiştirir,
- d. Cimri: Seni ihtiyaç duyduğu şeyle değiştirir,
- e. Aç olan: Diyet için seni teslim eder.

2. İnsanın Eğitimi

Cafer es-Sadık insan ve yaratılışıyla ilgili bilgiler verdikten sonra onun eğitilmesiyle ilgili görüşlere de yer vermiştir. O'na göre eğitimcinin, hedeflerini yenileştirmede Allah'ı bilmenin yanında, Müslüman'ın kendi şahsiyetini eleştirmesi de gerekmektedir.²⁶ Allah'ı bilmek ise hakkı bilmektir, emir ve nehiylerin yerine getirilmesidir. O da Allah'a tevekkül, ihlas ve saygıdır.

Cafer es-Sadık eğitimi aşağıdaki gibi bölümlere ayırmaktadır:²⁷

Ahlakî Eğitim; başkalarına karşı ve kendisine karşı saygı demektir. Ahlakî terbiye insan hayatının yönelimlerinde etkisi olan ahlakın en üstünüdür. Amelsiz ahlakın manası olmayacaktır.

Aklî Eğitim; aklın ve hislerin terbiyesidir. Derece derece gelişir. Cehaletten ilme ve tasarrufa intikal eder. Şeriat ve kevnî ilimler de böyledir.

Bedenî Eğitim; derece derece, cismi değiştirmektir. İdrakın tamamına ve hareket eden güce intikal eder.

İlmi Eğitim; eşyayı elde etmekle insanı eğitmektir. Maslahatı tahkikle beraber eşyanın önünde uyum sağlamaktır.

Şeriatın Hükümleri Üzerine Eğitim; Allah'ın emirlerine sarılmak, takva, vera sahibi olmaktır.

Toplumsal Eğitim; babasına, akrabasına, alimlere sultanlara ve başkalarına saygı ve sevgi duymak, onlara alışmaktır.

²⁴ Cafer es-Sadık, Kitabu's-Sadık ve Hakaiku't-Tefsir, 149.

²⁵ Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb, Tarihu'l-Yakubi, I-II, Beyrut 1960, II/382.

²⁶ Cafer es-Sadık, Kitabu't-Tevhid, 8-11.

²⁷ Geniş Bilgi İçin Bkz., Cafer es-Sadık, a.g.e., 8-11.

Belalarla Beraber Yaşama Eğitimi; dışarıdan gelen her türlü belaya karşı sabır ve şükratmektir.

Cafer es-Sadık, çocukları terbiye etmek ve onlara nasihat etmek, çocuğun hayatında oyunun önemli olduğunu bilip, onları yedi yaşında oyuna bırakmak, çocukta şahsi mesuliyet bilinci yenilenmesini ve bağımsızlık ruhunu canlandırmak, kendi kendine güven ruhunun gelişmesinin önemi ve vazifelerinin yerine getirilmesine bir ciddiyet kazandırmak gerektiğini, ifade etmektedir. Ayrıca Cafer es-Sadık, gulat fırkalarının yoğun durumda insanlar üzerinde etkili olmaya çalıştığı bir dönemde, İslam prensiplerine göre çocuğun terbiyesine önem vermeyi, bu sebeple sahih olmayan gulat fırkalardan korunmasının gerektiğini de bildirmektedir.²⁸

Cafer es-Sadık, çağın yöntemlerine göre çocuğa eğitim verilmesinin gerekliliğini savunmuş ve bu yöntemleri önemle takip etmiştir. Çocuğa karşı sevgiyi, rahmeti ve vaadini yerine getirmeyi emretmekte, eğitimin yaşının yedi olduğunu söylemekte, yedi yaşına kadar çocuğu bırakın oynasın²⁹ demektedir. O, çocukları sevmeyi vasiyet etmekte, Allah'ın çocuğunu seven insana rahmet edeceğini belirtmektedir.³⁰ Çocukların gelişiminin üzerinde durulması gerektiğini bildirerek, çocuğuna nasihatte "Ey oğulcağızım, çocuğunu edeplendirirsen, büyüdüğünde faydalanırsın; eğitime önem verirsen, bilgisini artırmış olursun. Kim amel ederse, yükselir. Kim Allah'ı isterse ibadetle ulaşır." demektedir.³¹

Cafer es-Sadık'ın yaşamış olduğu dönemler göz önüne alındığı zaman, Onun insan ve eğitimi üzerine ortaya atmış olduğu fikirler ve tavsiyeler önem arz etmektedir.

D. Alem

Alem kelimesi lügatte; "alamet ve nişan koymak manasındaki "alm" ve-ya bilmek anlamındaki "ilm" kökünden türetilmiş, yaratıcının varlığına alamet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan demektir.³²

Ehli Sünnet kelimacıları, tabiat felsefesi söz konusu olduğunda dikkati çeken bir fikir ortaya atmışlardır. Tabii sebepler zincirine zorunlu ve doğrudan

²⁸ Ebu'l Ayneyn, a.g.m., 111.

²⁹ M. Taki Felsefi, a.g.e., II/75.

³⁰ M. Taki Felsefi, a.g.e., II/146.

³¹ M. Taki Felsefi, a.g.e., II/261.

³² İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, Alem mad.

tanımsızın, oluşun her safhasında Allah'ın yaratma fiilini ön plana almak, alemdeki oluşları her an Allah'ın yaratıcı iradesine muhatap kılmak ve bu oluşlarla ilgili olarak ileri sürülebilecek herhangi bir tabiat kanununun ve zaruret şartını ortadan kaldırmak Ehli Sünnetin hakim fikridir ..³³

Cafer es-Sadık varlık hakkındaki görüşlerini açıklarken insanın yaratılışı ve eğitimi ile ilgili bilgiler verdikten sonra, alem hakkındaki bilgilerini de şu şekilde ifade etmektedir: Allah Teala alemi yaratmış, alemin parçalarını birleştirmiş ve alem nasılsa öyle tanzim etmiştir. Alem; kulların ona ihtiyaç duyduğu her şeyi içinde bulunduran hazırlanmış bir evdir. Alemin yaratılması takdir ve hikmet üzerinedir. Alem düzen içerisinde yaratılmıştır. O'nun için yaratıcı tek-dır. Alemi Allah yaratmıştır, Allah'dan başka yaratıcı da yoktur.³⁴ Bu ifadelere göre Onun alem anlayışı Ehl-i Sünnetteki alem görüşüyle benzerlik arz etmektedir. Çünkü Ehl-i Sünnete göre kainatın kendi kendine var olduğuna inanmak, yani maddenin öncesiz ve sonrasız olduğuna inanmak küfürdür.

Cafer es-Sadık, Kitabü't-Tevhid isimli eserinde tabiat hayırdır, tabiat şerden uzaktır, demiştir. O; feleklerin gücünü, genişliğini, yıldızların ve ayın özelliklerindeki farklılığı ele alarak, kainatın oluşumunu, Allah'ın istemesi ve gözetiminde olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Güneşin hareketinin, zamanın farklılığına ve dört mevsimin oluşumuna sebep olduğunu, güneşte canlılar için fayda olduğunu, yeryüzünün genişliği ve eşyanın onun üzerinde kalabilmesini ve insanda onun üzerinde imkanlar bulsun, yaşayabilsin diye yaratıldığını da açıklamıştır. Yine kainatın içinde değersiz hiçbir şey olmadığı gibi, gözelerde çıkan suların, nehirlerin, denizlerin; insanlar, hayvanlar ve nebatat için faydalarını, her şeyin insan için faydalı olduğunu, dağları, yerin direkleri olarak açıkladığını, dağlardan çıkan sularla çeşitli nebatatların yeşerdiğini ve meyve, ganimet, odun, kereste, kabuk, kağıt, kök, dal, lif ve daha pek çok menfaatler elde edildiğini" belirtmektedir.³⁵ Bu açıklamalara göre Cafer es-Sadık'ın dönemindeki tabiat ilimlerine de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çünkü O, kainatın boşuna yaratılmadığını, ilmin, Kur'an ve Hadislerin ışığı dahilindeki geçerli olan bugünkü uzayla ilgili bilgilere işaret ederek hem mevsimleri, hem de bunlara bağlı bulunan değişiklikleri bilmiş ve eserinde bunları belirtmiştir.

³³ Ömer Neseî, İslam İnançının Temelleri, Çev., M. Seyyid Ahsen, Bayrak Yay., 13. Baskı, İstanbul 1993, 35-36; S. Hayri Bolay, DİA., Alem Mad. İstanbul 1989, II/359.

³⁴ Cafer es-Sadık, Kitabü't-Tevhid, 47-48.

³⁵ Cafer es-Sadık, Kitabü't-Tevhid, 47-48.

Tabiat yaratıcıdır diyen kimselere karşı ise tabiatın kendiliğinden olması mümkün değildir diyen Cafer es-Sadık onlara şu şekilde cevap vermektedir: "Tabiat hakkında onlara sor, bu gibi fiilleri yapmaya kudreti ve ilmi var mıdır, yok mudur? Eğer bu tabiatın yaratması ise, ve de fiilleri ilimsiz ve kasıtsız yapar diye iddia edilirse, ya da o kainatın fiillerindedir denilirse zaten bütün bu fiiller hakim yaratıcımıdır. Halbuki tabiat diye isimlendirdikleri şey "sünnetullah"dır. Allah'ın adaletidir. Allah neyi yaratmışsa o vardır."³⁶ Yani Cafer es-Sadık Ehl-i Sünnet kelamcıları gibi "oluş" u esas almış ve alem Allah'ın yaratıcı iradesinin kuşattığı sürekli bir oluş-yok oluş süreci olarak tasavvur edilmiştir.³⁷

Mes'ade b. Sadıka, tabiat hakkında Cafer es-Sadık'tan şöyle bir rivayette bulunmaktadır: Bu rivayete göre Emire'l-Müminin Hutbetü'l Eşbah'da gökyüzünü ve yıldızları şöyle anlatıyor.³⁸ "Allah gökleri bir yere tutturmaksızın yarattı. Buyruğuyla gökten inenlere, yarattıklarının amelleriyle onları emretti. Bir duman yığınıyken çağırdı, onlar bir araya geldiler, sesleri duyulmayan kapıları açtı, yollarına parıl-parıl parlayan gözcüler dikti, boşlukta titremeleri için onları kudretiyle kavradı, buyruğuyla durmalarını sağladı. Her şeyi gösteren güneşi, ayı, gece için karanlığı gideren bir delil kıldı. İkisini de akıp gidecekleri yerlerde yürüttü. Yürüyecekleri yerlerde konakları takdir etti. Onlarla geceyle gündüzün ayrılmasına, onların yürüyüp gitmesiyle yılların sayısını, sayıların sayılmasını bildirmeyi diledi, dileği de yerine geldi. Sonra buldukları boşlukta hareket ettikleri yörüngeyi tayin etti, göğü yıldızlarla bezedi. Öylesine yıldızlar var ki uzaklıkları yüzünden gözle görülmezler, öyleleri var ki ışıklarıyla göğü bezerler, bazılarını durdukları yerde döndürdü, bazılarını yürüttü, kimisini iner kimisini çıkar bir hale getirdi, kimisini kutlu kıldı, kimisini kutsuz kıldı, hepsi de emir ve iradesine uydu."

Yine Kur'an'da alem ile ilgili geçen "Rahman arşa istiva etmiştir."³⁹ ayeti Cafer es-Sadık'a sorulduğunda O bu ayeti şöyle yorumlamıştır: "O her şeyden aynı uzaklıktadır ve bir tek şey bile olsa, O'na diğer bir şeyden daha yakın değildir."⁴⁰

Sonuç olarak Cafer es-Sadık Allah'ın var ve bir olduğunu, eşi ve benzeri olmadığını, evvel ve ahir olduğunu, alim, hakim, adil, kadir, semi olduğunu

³⁶ Cafer es-Sadık, Kitabu't-Tevhid, 48.

³⁷ Kırş., S. Hayri Bolay, DİA., Alem Mad., II/359.

³⁸ Gölpınarlı, a.g.e., 42.

³⁹ Taha Süresi, 20/5.

⁴⁰ Şeyh Saduk, Ebu Cafer Babeveyh el-Kummi (381/991), **Risaletu'l-İ'tikadati'l-İmamiyye (Sii İmamiyye'nin İnanç Esasları)**, Çev. E. Ruhi Fiğlah, Ankara 1978, 51-52.

açıklamaktadır. Ayrıca Allah'ın ilmi eksiklikten münezzehe olduğunu, bütün her şeyi Allah'ın yarattığını, dünyadaki her şeyin insanların faydalanması için yaratıldığını ve bütün varlıkların yaratılışında bir ibret olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun ardında Cafer es-Sadık dünyadaki yaratılanların başı boş olarak yaratılmadığını ve Allah'ın her şeyden haberdar olduğunu belirtmektedir.

Ona göre Allah'ın insana verdiği dini görevlerin başında, Allah'ın varlığını birliğini kainattaki delillerden çıkararak öğrenmek ve bilmek, ayrıca bütün insanlara karşı adaletli davranma, anne babaya iyilik yapma, emanetleri ehline verme, insanlar arasında eşit muamele etmek bulunmaktadır. Çünkü Allah insanı düşünen, konuşan varlık olarak yaratmıştır. Bununla beraber Cafer es-Sadık, Allah'ın insana gayb, uzay ötesi ve denizdeki uçsuz bucaksız sırları, insanların kalplerinde geçenleri, anne rahmindeki çocuğun cinsiyetini ve buna benzer şeyler hakkında insan oğluna apaçık bilgiler vermediğini savunmaktadır.